

MAGDALENA DĄBROWSKA

*Dla pożytku
i przyjemności*

ROSYJSKA PODRÓŻ SENTYMENTALNA
PRZEŁOMU XVIII I XIX WIEKU

*Dla pożytku
i przyjemności*

MAGDALENA DĄBROWSKA

*Dla pożytku
i przyjemności*

ROSYJSKA PODRÓŻ SENTYMENTALNA
PRZEŁOMU XVIII I XIX WIEKU

Recenzenci

Jan Orłowski

Wiktor Skrunda

Projekt okładki i stron tytułowych

Zbigniew Karaszewski

Redaktor prowadzący

Maria Szewczyk

Redaktor

Hanna Cieniuszek

Redakcja techniczna

Zofia Kosińska

Korekta

Janina Tyszkiewicz

Skład i łamanie

Marcin Szczęśniak

Publikacja dofinansowana przez Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009

ISBN 978-83-235-0411-5

ISBN 978-83-235-1505-0 PDF

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

<http://www.wuw.pl>; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (0 48 22) 55-31-333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: <http://www.wuw.pl/ksiegarnia>

Wydanie I

Spis treści

Uwagi wstępne	7
---------------------	---

Część I. Podróż w kulturze i literaturze XVIII wieku

Podróże czasów Oświecenia jako zjawisko kulturowe	27
Inspiracje literackie rosyjskiej podróży sentymentalnej	46
Podróż sentymentalna na tle prozy rosyjskiej drugiej połowy XVIII– –początku XIX wieku.	71

Część II. Oblicza rosyjskiej podróży sentymentalnej

Przechadzki i przejażdżki samotnych marzycieli. Podróże sentymentalne w miniaturze	99
Wzloty serca i wyobraźni. O „podróżach do Małorosji” Piotra Szalikowa ...	116
Śladami Sterne’a ironisty i humorysty. O <i>Filonie</i> Iwana Martynowa.	129
Światło w mroku. Obraz Rosji w <i>Podróży z Petersburga do Moskwy</i> Aleksandra Radiszczewa	143
Rosyjski Europejczyk. <i>Listy podróżnika rosyjskiego</i> Nikołaja Karamzina w kontekście dialogu kultur	159
Między kreacją a instrukcją. O <i>Listach z Londynu</i> Piotra Makarowa	180
Kolumbowie rosyjskiej prowincji.	190
Wokół Moskwy i Petersburga	191
W głąb kraju	195
Zakończenie	215
Bibliografia	223
Indeks nazwisk i tytułów.	237

Uwagi wstępne

Określenie „podróż sentymentalna” kojarzy się obecnie raczej z pewną odmianą podróżowania¹ niż z popularnym na przełomie XVIII i XIX wieku gatunkiem literackim, zawdzięczającym powstanie i nazwę *Podróży sentymentalnej przez Francję i Włochy* Laurence’a Sterne’a. Nazwy tej używa się w odniesieniu do podróży prowadzącej do miejsc, z którymi łączy jej uczestnika więź uczuciowa, przebiegającej nie tylko w przestrzeni fizycznej, ale także na płaszczyźnie psychicznej². Właśnie zaangażowanie emocjonalne jednostki w relacjach ze światem i ludźmi oraz zagłębianie się przez nią we własne przeżycia i przemyślenia zbliża do siebie „podróż sentymentalną” człowieka naszych czasów oraz podróż sentymentalną Sternowskiego Yoricka i szerokiej rzeszy – mającej przedstawicieli we wszystkich literaturach europejskich – „podobnych do Yoricka”³.

Utwory literackie odwołujące się do czynności przemieszczania i przez to opatrywane wspólnym mianem „podróży”⁴ istnieją od najdawniejszych czasów; wielu stuleci wstecz sięga też sama idea przemieszczania się człowieka w przestrzeni i jej pierwsze realizacje. Dokonujące się w ciągu stuleci zmiany w rozumieniu literatury sprawiają, że bardziej zasadne niż mechaniczne zestawianie wszystkich powstałych tekstów „podróży” i dopatrywanie się w nich automatycznej kontynuacji doświadczeń poprzedników wydaje się rozpatrywanie każdego z nich w kontekście epoki literackiej, którą on reprezentuje, charakterystycznych dla tamtych czasów założeń ideowych i artystycznych oraz zjawisk życia społeczno-kulturalnego.

¹ O odmianach podróży w czasach współczesnych zob.: K. Podemski, *Socjologia podróży*, Poznań 2004, s. 7–114.

² Por.: P. Kowalski, *Odyseje nasze byle jakie. Droga, przestrzeń i podróżowanie w kulturze współczesnej*, Wrocław 2002, s. 99–127 (rozdział pt. *Podróże sentymentalne, czyli loci amoeni masowej wyobraźni*).

³ T. Mikulski, *Spotkania wrocławskie*, Wrocław – Warszawa 1950, s. 57–79.

⁴ Jak zwięźle ujmuje rzecz Roman Krzywy, „w literaturze przedmiotu podróż traktowana jest bardzo rozmaicie”: „czasem uznaje się ją za typ literatury (piśmiennictwa), innym razem zarówno za typ, jak i gatunek, a jeszcze innym – tylko za gatunek; tym samym nazwa podróż «zyskuje» charakter quasi-nazwy genologicznej, nazwy nieprecyzyjnej, będącej w nieokreślonym bliżej stosunku do swych *generum proximorum* (piśmienniczych i literackich)”. Zob.: R. Krzywy, *Od hodoeporikonu do eposu peregrynackiego. Studium z historii form literackich*, Warszawa 2001, s. 19. Zob. też: W. Ostrowski, *Podróż*, (w:) *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, pod red. G. Gazdy i S. Tyneckiej-Makowskiej, Kraków 2006, s. 538–542.

Osobnego podejścia wymaga początkowy odcinek tego łańcucha w literaturze rosyjskiej, obejmujący piśmiennictwo staroruskie⁵. Wystarczy zapoznać się z kilkoma zabytkami, aby przekonać się, że podróżopisarstwo współtworzy piśmiennictwo staroruskie we wszystkich okresach rozwojowych. Może to być *Wędrowka ihumena ziemi ruskiej Daniila* (*Хождение Даниила, русской земли игумена*), związana z wyprawą autora do Konstantynopola i Ziemi Świętej w latach 1106–1108, a także *Wędrowka za trzy morza* (*Хождение за три моря*) kupca twerskiego Afanasija Nikitina, który w 1466 roku wyruszył w drogę do Indii i spędził tam (na ćwierć wieku przed zjawieniem się Vasco da Gamy) prawie trzy lata⁶. Należy dodać, że obecne w obu pozycjach określenie „хождение” lub „хождение” stanowi oznaczenie gatunkowe⁷. Może to być, wreszcie, któraś z szesnasto- czy siedemnastowiecznych relacji z misji poselskich, przygotowywanych zgodnie z rozpisaną na punkty instrukcją (stąd używane w odniesieniu do nich określenie „статейные списки”) i odtwarzających przebieg pobytu na miejscu oraz drogę w obie strony⁸. Staroruskie piśmiennictwo podróżnicze odzwierciedla więc bądź charakterystycznego dla kultury średnio-wiecznej ducha religijnego i zrodzoną z niego specyficzną formę aktywności chrześcijan, jaką były pielgrzymki do miejsc świętych, bądź działalność kupiecką, wyjazdy handlowe, bądź wreszcie przedsięwzięcia dyplomatyczne, misje

⁵ Por.: Н.И. Прокофьев, *Древнерусские хождения и литература путешествий нового времени. (К вопросу о преемственной связи жанров)*, (в:) *Актуальные проблемы литературы. Материалы VIII и IX научных конференций кафедр литературы педагогических институтов Северного Кавказа (1968–1969 гг.)*, отв. ред. И.Н. Сутягин, Ростов-на-Дону 1971, s. 164–173.

⁶ Zob.: *Idem*, *Русские хождения XII–XV вв.*, (в:) *Литература древней Руси и XVIII в.* („Ученые записки Москов. госунар. педагог. института”, № 363), Москва 1970, s. 5–235; *idem*, *Хождение: путешествие и литературный жанр*, (в:) *Книга хождений. Записки русских путешественников XI–XV вв.*, состав., подготов. текста, перевод, вступ. статья и коммент. Н.И. Прокофьева, Москва 1984, s. 5–20; Э.И. Малет, *Хождения русских путешественников XII–XV вв.*, Москва 2000. Zob. też: В.П. Адрианова-Перетц, *Путешествия*, (в:) *История русской литературы*, т. 1 (*Литература XI – начала XIII века*), ред. тома А.С. Орлов, В.П. Адрианова-Перетц, Н.К. Гудзий, Москва – Ленинград 1941, с. 365–374; С.К. Шамбинаго, *Литература Северо-Восточной Руси (1380–1462)*. „Хождение за три моря” Афанасия Никитина, (в:) *История русской литературы*, т. 2, ч. 1 (*Литература 1220-х – 1580-х гг.*), ред. тома А.С. Орлов, В.П. Адрианова-Перетц, Н.К. Гудзий, Москва – Ленинград 1946, с. 250–252.

Oba zabytki mają wydania polskie, opatrzone komentarzami i literaturą przedmiotu: *Ihumena Daniela z ziemi ruskiej pielgrzymka do Ziemi Świętej*, tłum. K. Pietkiewicz, oprac. J. Grzembowska i K. Pietkiewicz, Poznań 2003; *Atanazy Nikitin, Wędrowka za trzy morza*, tłum. H. Willman-Grabowska, wstęp i objaśnienia W. Jakubowski i H. Willman-Grabowska, Wrocław 1952.

⁷ Por. m.in.: О.А. Белоброва, *Хождения*, (в:) *Литература древней Руси. Библиографический словарь*, под ред. О.В. Творогова, Москва 1996, с. 222–223.

⁸ Zob.: *Путешествия русских послов XVI–XVII вв. Статейные списки*, отв. ред. Д.С. Лихачев, Москва – Ленинград 1954. Zob. też: В.П. Адрианова-Перетц, *Путешествия XVI в.*, (в:) *История русской литературы*, т. 2, ч. 1, ор. cit., с. 511–515; *eadem*, *Путешествия первой половины XVII в.*, (в:) *История русской литературы*, т. 2, ч. 2 (*Литература 1590–1690 гг.*), ред. тома А.С. Орлов, В.П. Адрианова-Перетц, Н.К. Гудзий, Москва – Ленинград 1948, с. 118–126; Д.С. Лихачев, *Путешествия на Запад*, (в:) *История русской литературы*, т. 2, ч. 2, ор. cit., с. 420–427. Por.: F. Sielicki, *Dawna rosyjska literatura podróżnicza*, (w:) *idem*, *Podróż Borysa Szeremietiewa przez Polskę i Austrię do Rzymu oraz na Malte 1697–1698. Z dziejów kontaktów kulturalnych Rusi Moskiewskiej z Polską i Zachodem*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 143–171.

poselskie. Z racji swych wartości artystycznych i poznawczych piśmiennictwo to stanowi przedmiot studiów literaturoznawczych i językoznawczych oraz historycznych i kulturoznawczych.

Nawet wrywkowa, bo ograniczona do okresu dawnej Rusi, wiedza o literaturze rosyjskiej pozwala utwierdzić się w przekonaniu, iż nie ustępuje ona pozostałym literaturom europejskim ani pod względem liczby dzieł, o których można mówić jako o „podróżach”, ani pod względem bogactwa ich treści i rozwiązań formalnych. Co więcej, jest jakby zapisana w niej szczególna otwartość na podejmowanie tematyki podróżniczej, związana z rzeczywistością rosyjską, bardziej skłaniającą do zmiany miejsca pobytu (albo przynajmniej pobudzającą dążenie do zmian w tym zakresie) niż do zasiedzenia w jednym miejscu⁹. W literaturze rosyjskiej powszechne są obrazy „podróży dla przyjemności, z obowiązku, [...] pod przymusem”, „podróży zaplanowanych” i „podróży podejmowanych pod wpływem nagłego impulsu”, „podróży-ucieczek od czegoś i podróży-wypraw ku czemuś”, „podróży-powrotów i wyjazdów w nieznanne”, podróży po to, by „odpocząć od zbyt intensywnego życia” i po to, by „nasycić je nowymi wrażeniami i przeżyciami”¹⁰. Niemal wszystkie pojawiają się w literaturze osiemnastowiecznej, często stanowiąc klucz do jej zinterpretowania.

Szczególna pozycja zajmowana pod tym względem przez literaturę (głównie prozę) osiemnastowieczną wynika ze specyficzności stulecia, w którym powstawała i które współtworzyła, nieprzypadkowo nazywanego „wiekiem podróży”. Pisząc o „wielkich przemianach psychologicznych” zachodzących w świadomości Europejczyków u progu XVIII wieku i rzutujących na oblicze całego stulecia, Paul Hazard wysuwa spośród nich na plan pierwszy „przejście od stabilności do ruchu” i jako jedną z najbardziej widocznych oznak tego procesu wymienia triumf „relacji z podróży”, jak pisze, „gatunku literackiego o granicach chwiejnych, dość wygodnego, jako że można w nim pomieścić wszystko – uczone rozprawy, katalogi muzealne albo historie miłosne”, mogącego być „bądź naładowanym wiedzą, poważnym sprawozdaniem, bądź studium psychologicznym, bądź powieścią po prostu, bądź wreszcie wszystkim naraz”; dodaje następnie, że „jedni krytykują ten gatunek, inni chwalą, jednakże zarówno pochwały, jak krytyki dowodzą, że zajął pozycję doniosłą i że nie można było się bez niego obejść”¹¹. Równie wyraziście podkreśla „podróżniczy” charakter XVIII stulecia Michel Vovelle, umieszczając „odkrywcę” wśród dziesięciu najbardziej rozpowszechnionych „wizerunków” człowieka tych czasów; sporządzając portret „odkrywcy”, Marie-Noëlle Bourguet stwierdza, że „literatura podróży, aż do tego momentu drugorzędna gałąź

⁹ В. Шукин, *Путь как познание и освобождение. К тематике путешествия в русской литературе*, (w:) *Podróż w literaturze rosyjskiej i w innych literaturach słowiańskich. Międzynarodowa Konferencja Literaturoznawcza Sławistów. Opole, 24–25 października 1990 r.*, pod red. T. Poźniaka i A. Wiczorek, Opole 1993, s. 25.

¹⁰ E. Tarkowska, *Czas podróży, włóczęgi, wędrówki*, „Res Publica Nowa” 1995, nr 7–8, s. 12.

¹¹ P. Hazard, *Kryzys świadomości europejskiej 1680–1715*, tłum. J. Lalewicz i A. Siemek, wstęp M. Żurowski, Warszawa 1974, s. 30.

produkcji literackiej, staje się [...] gatunkiem przyciągającym uwagę”, czego sygnałem jest jej dwukrotnie większa niż w wieku minionym obecność na rynku wydawniczym¹².

Przytoczone wypowiedzi odnoszą się do podróży sentymentalnych jedynie w części. Punktem wyjścia badań nad wszelkiego rodzaju tekstami „podróży” winno stać się bowiem (oprócz wspomnianego już umiejscowienia w epoce historycznej) dokonanie ich rozróżnienia na „podróże dokumentarne” (o nich piszą głównie wymienieni badacze), czyli „relacje «prawdziwe» z podróży rzeczywistych, opowiedziane przez ich uczestników”, oraz „podróże literackie”, „odwołujące się wyłącznie lub prawie wyłącznie do fikcji i podporządkowane bardziej kryteriom estetycznym i konwencjom literackim niż kategoriom prawdy lub prawdopodobieństwa”¹³. Zarazem należy pamiętać, iż granica między obiema odmianami bywa często płynna, co oznacza, że jedna może odznaczać się cechami drugiej. Podróż sentymentalna stanowi ogniwo w łańcuchu „podróży literackich”.

W dziejach literatury europejskiej podróż sentymentalna zapisała się jako jeden ze sztandarowych gatunków prozatorskich sentymentalizmu, trwale kojarzony z tym kierunkiem literackim – wraz ze łzawymi opowieściami o nieszczęśliwej miłości – jako jego znak rozpoznawczy. W literaturze rosyjskiej podróż sentymentalna odegrała rolę szczególną, podobnie jak szczególna – co warto podkreślić, nieporównywalna z pozostałymi literaturami europejskimi – była w niej w ogóle pozycja sentymentalizmu.

Istota kompleksowych studiów nad gatunkiem literackim, uwzględniających jego genezę, dzieje, znaczenie w rozwoju literatury oraz zagadnienia poetyki, polega na włączeniu do nich pozycji z różnych szczebli układu hierarchicznego stworzonego przez historyków literatury. Dzieła pisarzy wybitnych, odznaczające się odkrywczością treści i formy, sąsiadują w nim z utworami pisarzy drugo- czy trzecioplanowych, które nie zdołały zająć znaczącego miejsca w dziejach literatury.

Wśród badaczy stawiających sobie inne cele aniżeli tak pojmowane przedstawienie gatunku literackiego, wymagające traktowania całego materiału egzemplifikacyjnego na równych prawach i w tej samej perspektywie, obiektem zainteresowania stają się, siłą rzeczy, głównie pozycje z pierwszej grupy. Im też poświęcono najobszerniejszą literaturę przedmiotu. Szczegółowe studia nad twórczością pisarzy z tła literackiego – mimo nawoływań teoretyków i historyków literatury, przekonujących, że „ograniczenie zainteresowań do dzieł wybitnych nie pozwala [...] rozumieć ciągłości tradycji literackiej [...] i samej istoty procesu literackiego”¹⁴, gdyż „w dowolnym okresie o aktualnym

¹² M.-N. Bourguet, *Odkrywca*, (w:) *Człowiek Oświecenia*, pod red. M. Vovelle’a, tłum. M. Woźniak i in., Warszawa 2001, s. 308.

¹³ J. Kamionka-Straszakowa, *Podróż*, (w:) *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachórze i A. Kowalczykowej, Wrocław – Warszawa – Kraków 1994, s. 698.

¹⁴ R. Wellek, A. Warren, *Teoria literatury*, tłum. pod red. M. Żurowskiego, Warszawa 1975, s. 21.

stanie rynku literackiego [...] decyduje przede wszystkim produkcja pisarzy drugo- i trzeciorzędnych, spośród liczego grona których przyszłe pokolenia [...] wyłonią postacie [...] wybitne, [...] «klasycznych» przedstawicieli tej czy innej tendencji»¹⁵ – wciąż jeszcze należą do przedsięwzięć odosobnionych, sytuujących się na marginesie badań nad literaturą.

Podróż sentymentalna jest przykładem gatunku, w którym dysproporcje między stanem zaawansowania studiów nad pozycjami z pierwszej kategorii (*Podróż z Petersburga do Moskwy* Aleksandra Radiszczewa i *Listami podróżnika rosyjskiego* Nikołaja Karamzina) a pozycjami z grupy drugiej (W.W. Izmałowa, P.I. Szalikowa, I.I. Martynowa, P.I. Sumarokowa, M.I. Niewzorowa i in.) rysują się szczególnie ostro.

Wśród prekursorów całościowych studiów nad rosyjską podróżą sentymentalną, opartych na materiale egzemplifikacyjnym uwzględniającym więcej niż dwie główne pozycje, wysuwa się na czoło T. Roboli z artykułem o „literaturze «podróży»”, zamieszczonym w 1926 roku w zbiorze prac poświęconych problemom prozy¹⁶. Nie sposób przejść obojętnie obok niego przede wszystkim ze względu na klasyfikację rodzimych realizacji gatunku: wyodrębnienie wśród nich – przywołanych przykładów jest całkiem sporo, ale scharakteryzowane są raczej pobieżnie – „typu Sterne’a” oraz „typu Dupaty’ego”. Można – śladem G.A. Gukowskiego¹⁷ czy A.S. Januszkiewicza¹⁸ – zgodzić się z tą propozycją, można – wzorem J.M. Łotmana i B.A. Uspienskiego¹⁹ czy A. Schönle²⁰ – odnieść się do niej negatywnie, nie sposób jednak nie przyznać, iż zarówno przeprowadzanie podziałów podróży sentymentalnych, jak i szukanie ich źródeł obcych to najistotniejsze zadania, jakie stoją przed badaczami. Tom z 1926 roku odgrywa ważną rolę także dlatego, że – za sprawą artykułu K. Skipinej – rozpoczyna kompleksowe badania gatunku opowieści sentymentalnej.

Zapoczątkowane wówczas prace nad rosyjską podróżą sentymentalną znalazły w latach następnych jedynie nielicznych kontynuatorów. Ich studia stanowiły zwykle wycinek szerszych przedsięwzięć badawczych, mających na celu – jak w przypadku Pawła Orłowa czy, w nieco inny sposób, Walentina Korowina²¹

¹⁵ W. Skrunda, *Na marginesach wielkiej literatury. Ewolucja rosyjskich almanachów literackich z lat 1794–1852*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 5.

¹⁶ Т. Роболі, *Литература „путешествий”*, (в:) *Русская проза*, под ред. Б.М. Эйхенбаума и Ю.Н. Тынянова, Ленинград 1926, с. 42–73.

¹⁷ Г.А. Гуковский, *Русская литература XVIII века*, Москва 1999, с. 438–439.

¹⁸ А.С. Янущкевич, *Итальянские впечатления и встречи В.А. Жуковского (по материалам дневников, архива и библиотеки поэта)*, „Russian Studies. Ежеквартальник русской филологии и культуры” 1996 (1998), т. 2, № 4, с. 181 и 195.

¹⁹ Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский, *„Письма русского путешественника” Карамзина и их место в развитии русской культуры*, (в:) Ю.М. Лотман, Карамзин. Сотворение Карамзина. Статьи и исследования 1957–1990. Заметки и рецензии, Санкт-Петербург 1997, с. 531–538.

²⁰ А. Шёнле, *Подлинность и вымысел в авторском самосознании русской литературы путешествий 1790–1840*, перевод Д. Соловьева, Санкт-Петербург 2004, с. 9.

²¹ Chodzi o przygotowanie przez niego antologii rosyjskiej prozy sentymentalnej, w której oprócz opowieści sentymentalnych znalazły się podróże sentymentalne. Są nimi: *Podróż po całym Krymie i Besarabii w 1799 roku. Z historycznym i topograficznym opisem wszystkich tych miejsc* (*Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году. С историческим и топографическим*

– analizę różnorodnych zjawisk literackich sentymentalizmu rosyjskiego bądź – co dotyczy J.S. Iwaszynej, W.M. Guminskiego i W.A. Michelsona, a także A. Schönle – charakterystykę „podróży literackich” w różnych czasach, zarówno poprzedzających rozwój sentymentalizmu, jak i przypadających na epoki późniejsze.

P. Orłow zapisał się jako jeden z najwybitniejszych znawców rosyjskiego sentymentalizmu. Opublikowana przez niego w 1977 roku monografia sentymentalizmu stanowiła – jak uznano – próbę przywrócenia temu kierunkowi literackiemu dobrego imienia oraz uczynienia z niego – po latach niebytu lub istnienia w okrojonym, a często także wypaczonym kształcie, wynikającym z dokonywania oceny literatury z pozycji politycznych – pełnowartościowego obiektu zainteresowań badawczych²². W zakresie studiów nad podróżą sentymentalną zasługą Orłowa stało się powiązanie jej dziejów z etapami rozwoju reprezentowanego kierunku literackiego; przedstawiając poszczególne z nich, skupiał się na zawartości treściowej i związkach z myślą oświeceniową, a także – w przypadku utworów autorów z tła literackiego²³ – stopniu zależności od *Listów podróżnika rosyjskiego*. Jedynie sporadycznie nawiązuje się do podróży sentymentalnych w dwóch pozostałych monografiach sentymentalizmu rosyjskiego, Natalii Koczetkowej²⁴ oraz Michaiła Iwanowa²⁵.

Spośród trojga innych badaczy – Jeleny Iwaszynej²⁶, Wiktora Guminskiego²⁷ i Wsiewołoda Michelsona²⁸ – najwięcej do studiów nad podróżą sentymentalną wniosła Iwaszyna. W odróżnieniu od Guminskiego i Michelsona oraz

описанием всех тех мест) P.I. Sumarokowa; *Nowy czuły podróżnik, czyli Moja przechadzka do A.**** (Новый чувствительный путешественник, или Моя прогулка в А.***) K.* G.*, *Podróż do Kazania, Wiatki i Orenburga w 1800 roku* (Путешествие в Казань, Вятку и Оренбург в 1800 году) M.I. Niewzorowa; *Listy z Londynu* (Письма из Лондона) P.I. Makarowa; *Podróż do Małorosji* (Путешествие в Малороссию) i *Podróż do Kronsztadu 1805 roku* (Путешествие в Кронштадт 1805 году) P.I. Szalikowa. Zob.: *Ландшафт моих воображений. Страницы прозы русского сентиментализма*, состав., автор вступ. статьи и примеч. В.И. Корвин, Москва 1990.

²² P.A. Orłow, *Russkij sentimentalizm*, Moskwa 1977. Zob. recenzję: A. Кузьмин, *Возвращение русского сентиментализма*, „Октябрь” 1978, № 8, s. 293–303.

²³ Zob. także: P.A. Orłow, *К вопросу о демократическом лагере русского сентиментализма* (повесть И.И. Мартынова „Филон”), „Вестник Московского университета” 1972, № 2, s. 19–31.

²⁴ Н.Д. Кочеткова, *Литература русского сентиментализма. (Эстетические и художественные искания)*, Санкт-Петербург 1994.

²⁵ М.В. Иванов, *Судьба русского сентиментализма*, Санкт-Петербург 1996.

²⁶ Е.С. Ивашина, *Жанр литературного путешествия в России конца XVIII-первой трети XIX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Москва 1980. Zob. także: *eadem*, „Путешествие” как жанр русской литературы конца XVIII-первой трети XIX века (к специфике изучения), (в:) *Культурологические аспекты теории и истории русской литературы*, отв. ред. Л.А. Колобаева, Москва 1978, s. 50–55; *eadem*, *Мотив путешествия в русской прозе начала XIX века*, (в:) *Вопросы сюжета и композиции. Межвузовский сборник*, Горький 1985, s. 51–59.

²⁷ В.М. Гуминский, *Проблема генезиса и развития жанра путешествий в русской литературе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Москва 1979. Zob. także: *idem*, *К вопросу о жанре „путешествий”*, (в:) *Филология*, вып. 5, отв. ред. И.Ф. Волков, Москва 1977, s. 82–93.

²⁸ В.А. Михельсон, „Путешествие” в русской литературе, Ростов-на-Дону 1974.

późniejszego badacza W.A. Michajłowa²⁹, zajmujących się różnymi epokami literackimi, ogranicza ona swe zainteresowanie do dwóch grup materiałów – właśnie prozy przełomu XVIII i XIX wieku oraz prozy lat trzydziestych i czterdziestych XIX wieku: za cel stawia sobie prześledzenie przemian, jakim podlegała „podróż literacka”, oraz wskazanie głównych właściwości poetyki; na uwagę zasługuje odnotowanie przez nią polemiki wokół podróży sentymentalnej w pierwszych latach XIX wieku. Nie sposób przejść obojętnie także wobec pracy Andreasa Schönle’a (można dodać, że nie jest on jedynym zachodnioeuropejskim badaczem podróży sentymentalnej³⁰) o „autentyzmie i fikcji” w rosyjskiej „literaturze podróży” lat 1790–1840: opierając się na równie szerokim jak poprzednicy materiale literackim, traktuje on jednak podróż sentymentalną w sposób preferencyjny, oddzielne rozdziały swej pracy poświęca dziełom Radiszczewa i Karamzina oraz, z czym nie mieliśmy do czynienia wcześniej, P.I. Szalikowa i W.W. Izmałowa; Schönle zauważa też, że z całej literatury dotyczącej podróży sentymentalnej godne uwagi są głównie prace Iwaszynej³¹. Należy dodać, że osobnych publikacji doczekała się szczegółowa kwestia gatunku podróży sentymentalnej – odnotowana zresztą przez wszystkich wymienionych badaczy – a mianowicie wykorzystanie w nim formy epistolarnej³².

Jak z tego wynika, regułą jest zawężanie przez badaczy materiału egzemplifikacyjnego do kilku pozycji, poprzestawanie na samym odnotowaniu ich tytułów, czasem jedynie dodanie kilkudzaniowej charakterystyki treści. Zresztą nie tylko podróże sentymentalne, ale i pozostałe aspekty aktywności pisarskiej ich autorów nie stały się przedmiotem szerszego zainteresowania któregoś z nich; wyjątek stanowi jedynie Piotr Szalikow, przyciągający uwagę ze względu na działalność wydawniczą³³. Zatem jedynymi pisarzami z kręgu twórców podróży sentymentalnych, których dorobek doczekał się bogatej literatury przedmiotu, są Karamzin i Radiszczew.

Wspólne dla większości badaczy *Listów podróżnika rosyjskiego*, reprezentujących różne pokolenia, gdyż studia nad spuścizną Karamzina prowadzi się już od ponad półtora wieku, jest, po pierwsze, rozpatrywanie ich w powiązaniu z bio-

²⁹ В.А. Михайлов, *Эволюция жанра литературного путешествия в произведениях русских писателей XVIII–XIX веков. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Волгоград 1999.

³⁰ Zob. m.in.: R.K. Wilson, *The literary travelogue. A comparative study with special relevance to russian literature from Fonvizin to Pushkin*, The Hague 1973.

³¹ А. Шёнле, *Подлинность и вымысел в авторском самосознании русской литературы путешествий 1790–1840*, перевод Д. Соловьева, Санкт-Петербург 2004.

³² Zob. m.in.: П.Е. Бухаркин, *К вопросу о генезисе жанра эпистолярного „путешествия” в русской литературе второй половины XVIII века*, (в:) *Художественно-документальная литература (история и теория)*. Межвузовский сборник научных трудов, отв. ред. Л.А. Розанова, Иваново 1984, с. 112–117.

³³ Р.В. Чичинадзе, *Жизнь и журналистско-литературная деятельность Петра Ивановича Шаликова (Шаликашвили)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тбилиси 1971; Ю.В. Жукова, „Женская тема” на страницах журнала „Аз-лая” (1808–1812 гг.) кн. П.И. Шаликова, (в:) *О благородстве и преимуществе женского пола. Из истории женского вопроса в России*. Сборник научных трудов, ред. и состав. Р.Ш. Генелин, Санкт-Петербург 1997, с. 38–50.

grafią i rysami osobowości pisarza oraz, po drugie, wpisywanie ich w kontekst europejskiego życia kulturalnego i społecznego schyłku XVIII wieku. Oba ujęcia zaważyły na kształcie dwóch podstawowych, jak się wydaje, pozycji w literaturze przedmiotu na ten temat, jakimi są prace Wasilija Sipowskiego³⁴ oraz Jurija Łotmana i Borisa Uspienskiego³⁵.

W monografii Sipowskiego – z racji czasu powstania jak gdyby zamykającej dziewiętnastowieczne studia w tym zakresie – obydwaj założenia zrealizowano w rozdziałach drugim i trzecim: w pierwszym zarysowuje badacz dzieje publikacji dzieła oraz dokonuje analizy tekstologicznej jego pierwszych wydań, przedstawia zachodnioeuropejskie źródła inspiracji pisarza, wysuwając na tej podstawie wnioski na temat gatunku *Listów podróżnika rosyjskiego* oraz próbując wskazać w literaturach obcych pozycje najbardziej zbliżone pod względem genologicznym; drugi wypełnia badacz analizą *Listów podróżnika rosyjskiego*, opierając ją na trzech aspektach – biograficznym, historycznoliterackim i historycznokulturowym, a także sygnalizuje wpływ dzieła Karamzina na pozostałe rosyjskie podróże sentymentalne. „Od tekstu do osobowości autora i od osobowości autora z powrotem do tekstu” – oto jak ujmują Łotman i Uspienski pierwszy sposób odczytania Karamzinowskiej podróży sentymentalnej³⁶; aby zilustrować drugą zasadę, sięgają po słowa Fiodora Busłajewa³⁷, innego dziewiętnastowiecznego badacza dorobku Karamzina, który w jubileuszowym roku 1866 nazwał *Listy podróżnika rosyjskiego* „zwierciadłem, w którym odbiła się cała cywilizacja europejska”³⁸. Za cel stawiają sobie ci badacze przeniknięcie Karamzinowskiej wizji kultury europejskiej i prześledzenie stosunku prozaika do ówczesnych wydarzeń, w tym rewolucji francuskiej; nieobce są im też kwestie przynależności gatunkowej dzieła oraz jego ukształtowania językowego. Tematy do badań zostają dobrane przez Łotmana i Uspienskiego w taki sposób, by – jak zauważa w recenzji ich pracy A. Zorin – najpełniej zilustrować zastosowane przez Karamzina zasady przekształcania „życiowej empirii podróży” w twór artystyczny³⁹.

Zbędne wydaje się podkreślanie, że jako jedna z najważniejszych pozycji prozy rosyjskiej XVIII stulecia podróż sentymentalna Karamzina jest – podob-

³⁴ В.В. Сиповский, Н.М. Карамзин, автор „Писем русского путешественника”, Санкт-Петербург 1899. Zob. także: *idem*, К литературной истории „Писем русского путешественника” Н.М. Карамзина, Санкт-Петербург 1897–1898.

³⁵ Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский, „Письма русского путешественника” Карамзина и их место в развитии русской культуры, (в:) Ю.М. Лотман, Карамзин. Сотворение Карамзина. Статьи и исследования 1957–1990. Заметки и рецензии, Санкт-Петербург 1997, с. 484–564.

Praca Łotmana i Uspienskiego pochodzi z 1984 roku i została włączona do przygotowanego w tym roku wydania Karamzinowskiej podróży sentymentalnej w serii „Литературные памятники” (Н.М. Карамзин, Письма русского путешественника, Ленинград 1984, с. 525–606). Łotman jest jednym z redaktorów tego wydania oraz współautorem komentarzy i przypisów do tekstu. *Listów podróżnika rosyjskiego* dotyczą też inne prace Łotmana, w którego dorobku naukowym tematyka Karamzinowska zajmuje jedno z głównych miejsc; one również znalazły się w tomie z 1997 roku.

³⁶ Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский, *op. cit.*, с. 489.

³⁷ Zob. też: Ф.И. Буслаев, О литературе. Исследования. Статьи, Москва 1990.

³⁸ Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский, *op. cit.*, с. 489.

³⁹ А. Зорин, Новые аспекты старых проблем, „Вопросы литературы” 1985, № 7, с. 215.

nie jak Radiszczewowska *Podróż z Petersburga do Moskwy* – rozpatrywana w różnego rodzaju syntezach literackich, poczynając od zarysów dziejów literatury rosyjskiej (w jednym z nich osobny rozdział poświęcono gatunkom opowieści i podróży sentymentalnej⁴⁰), przez syntezy literatury rosyjskiej XVIII stulecia, a skończywszy na monografiach sentymentalizmu rosyjskiego i zarysach rosyjskiej prozy sentymentalnej. Ważniejsze z nich – G.A. Gukowskiego, P.A. Orłowa – były już wymieniane⁴¹. *Listy podróżnika rosyjskiego* zostały też omówione w zarysach życia i twórczości Nikołaja Karamzina wychodzących spod pióra literaturoznawców zarówno rosyjskich⁴², jak i zachodnich⁴³. Wyobrażenie o mnogości prac dotyczących Karamzinowskiej podróży sentymentalnej daje bibliografia opublikowana w 1999 roku⁴⁴.

Bardziej szczegółowe studia nad *Listami podróżnika rosyjskiego* koncentrują się wokół następujących problemów: związków dzieła z ideologią oświeceniową (L.G. Kislagina i in.⁴⁵), powiązań z pisarstwem twórców zachodnioeuropejskich, od Szekspira, przez Woltera, do Sterne’a (P.R. Zaborow, B. Sokołow, F.Z. Kanunowa, K.N. Atarowa i in.⁴⁶), recepcji w poszczególnych krajach (M.A. Arzumanowa, D.M. Szarypkin⁴⁷) i tłumaczeń na języki obce (T.A. Bykowa, W. Kowalczyk⁴⁸), odbicia w utworze poglądów społeczno-politycznych pisarza,

⁴⁰ А.Я. Кучеров, *Сентиментальная повесть и литература путешествий*, (в:) *История русской литературы*, ред. тома В.В. Гippiус, В.А. Десницкий, Б.С. Мейлах, т. 5, Москва 1941, с. 106–120.

⁴¹ Zob. także: С.Э. Павлович, *Пути развития русской сентиментальной прозы XVIII века*, Саратов 1974, с. 60–125.

⁴² Zob. m.in.: Е.И. Осетров, *Три жизни Карамзина. Роман-исследование*, Москва 1989; И.З. Серман, *Литературное дело Карамзина*, Москва 2005.

⁴³ Zob. m.in.: Н. Rothe, N.M. Karamzins europäische Reise: *Der Beginn des russischen Romans. Philologische Untersuchungen*, Berlin – Zürich 1968; R.B. Anderson, N.M. Karamzin’s Prose. *The Teller in the Tale. A study in narrative technique*, Houston 1974; *Essays on Karamzin: Russian man-of-letters, political thinker, historian, 1766–1826*, edited by J.L. Black, Mouton – The Hague – Paris 1975; I. Gorbатов, *Formation du Concept de Sentimentalisme dans la Littérature Russe. L’Influence de J.J. Rousseau sur l’Oeuvre de N.M. Karamzine*, New York 1991.

⁴⁴ Николай Михайлович Карамзин. *Указатель трудов, литературы о жизни и творчестве 1883–1993*, отв. ред. А.А. Либерман, Москва 1999.

⁴⁵ Л.Г. Кислятина, Н.М. Карамзин как явление европейской культуры эпохи Просвещения, (в:) *Человек эпохи Просвещения*, отв. ред. Г.С. Кучеренко, Москва 1999, с. 48–61.

⁴⁶ П.Р. Заборов, *От классицизма к романтизму*, (в:) *Шекспир и русская культура*, под ред. М.П. Алексеева, Москва – Ленинград 1965, с. 76–80; Б. Соколов, „Письма русского путешественника” и „Кандид” и „Вопросы литературы” 1988, № 1, с. 211–215; Ф.З. Канунова, *Карамзин и Стерн, „XVIII век”*, Сб. 10 (*Русская литература XVIII века и ее международные связи*), отв. ред. И.З. Серман, Ленинград 1975, с. 258–264; К.Н. Атарова, Лоренс Стерн и жанр путешествия в русской литературе конца XVIII века (на материале творчества А. Радищева и Н. Карамзина), (в:) *Писатель и жизнь. Сборник историко-литературных, теоретических и критических статей*, Москва 1978, с. 133–145.

⁴⁷ М.А. Арзуманова, *Перевод английской рецензии на „Письма русского путешественника” из бумаг А.С. Шишкова, „XVIII век”*, Сб. 8 (*Державин и Карамзин в литературном движении XVIII – начала XIX века*), под ред. П.Н. Беркова, Ленинград 1969, с. 309–323; Д.М. Шарыпкин, *Русская литература в скандинавских странах*, Ленинград 1975, с. 19–20.

⁴⁸ Т.А. Быкова, *Переводы произведений Карамзина на иностранные языки и отклики на них в иностранной литературе, „XVIII век”*, Сб. 8, op. cit., с. 324–342; W. Kowalczyk, *O polskich tłumaczeniach utworów Mikołaja Karamzina, „Slavia Orientalis” 1977, nr 1, s. 3–16.*

w tym stosunku do rewolucji francuskiej (M.W. Iwanow, J.W. Stiennik i in.⁴⁹), interpretacji pobytu podróżnika w krajach europejskich (M.W. Arszeniewa, A.S. Jelizarow, E.M. Żyliakowa i in.⁵⁰), w tym w Szwajcarii (M.W. Iwanow, N. Popowa, R.J. Danilewski i in.⁵¹), powiązań z działalnością wydawniczą Karamzina (N.A. Marczenko, K. Kluczkin⁵²), gatunku (P.P. Aleksiejew, T.J. Awtuchowicz⁵³), metody artystycznej i poetyki (W.A. Michelson, W.I. Głuchow, W. Kowalczyk, Ł. Kusiak-Skotnicka, T.A. Alpatowa i in.⁵⁴), wpływu dzieła na prozę rosyjską (J.A. Krasnoszczekowa, L.A. Sapczenko, I.W. Banach i in.⁵⁵).

⁴⁹ М.В. Иванов, *Проблемы истории и французская революция в творчестве Карамзина 1790-х годов*, „Русская литература” 1974, № 2, с. 134–142; Ю.В. Стенник, *Тема великой французской революции в консервативной литературе и публицистике 1790-х годов*, (в:) *Великая французская революция и русская литература*, отв. ред. Г.М. Фридендер, Ленинград 1990, с. 69–90.

⁵⁰ М.В. Арсеньева, *Характер изображения европейской действительности в „Письмах из Франции” Д.И. Фонвизина и „Письмах русского путешественника” Н.М. Карамзина*, (в:) *Вопросы истории литературы и методики ее преподавания* („Ученые записки Государств. педагог. института им. А.И. Герцена”, т. 507), Мурманск 1971, с. 50–60; А.С. Елизаров, *Видел ли Карамзин гробницу графа д’Аркура?* „Русская речь” 1992, № 2, с. 64–67; Э.М. Жиякова, *Англия глазами Н.М. Карамзина и В.А. Жуковского*, „Карамзинский сборник”, вып. 3 (*Национальные традиции и европеизм в русской культуре*), отв. ред. С.М. Шаврыгин, Ульяновск 1999, с. 8–15.

⁵¹ М.В. Иванов, *Мир Швейцарии в „Письмах русского путешественника” „XVIII век”*, Сб. 10, *op. cit.*, с. 296–302; Н. Попова, *С Карамзиным по Швейцарии*, „Иностранная литература” 1981, № 11, с. 242–247; Р.Ю. Данилевский, *Россия и Швейцария. Литературные связи XVIII–XIX вв.*, отв. ред. Ю.Д. Левин, Ленинград 1984, с. 90–113.

⁵² Н.А. Марченко, *„Письма русского путешественника” в структуре „Московского журнала” Н.М. Карамзина*, (в:) *История литературы и художественное восприятие. Сборник научных трудов*, отв. ред. М.М. Кедрова, Тверь 1991, с. 94–101; К. Ключкин, *Сентиментальная коммерция: „Письма русского путешественника” Н.М. Карамзина*, „Новое литературное обозрение” 1997, № 25, с. 84–98.

⁵³ П.П. Алексеев, *Ресурсы продуктивности жанра „Писем русского путешественника” Н.М. Карамзина*, „Карамзинский сборник”, ч. 1 (*Биография. Творчество. Традиции. XVIII век*), отв. ред. С.М. Шаврыгин, Ульяновск 1997, с. 84–100; Т.Е. Автухович, *Проблема романа или роман как проблема в „Письмах русского путешественника” Н.М. Карамзина*, (в:) *Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе. Проблемы теоретической и исторической поэтики. Материалы международной научной конференции*, ч. 2, под ред. Т.Е. Автухович, Гродно 1998, с. 414–420.

⁵⁴ В.А. Михельсон, *„Письма русского путешественника” Карамзина в их отношении к реализму*, (в:) *Метод и мастерство*, вып. 1 (*русская литература*), под ред. В.В. Гура, Вологда 1970, с. 66–76; В.И. Глухов, *„Письма русского путешественника” как художественная система. (К вопросу о внутренних закономерностях развития литературы)*, (в:) *Язык и стиль. Типология и поэтика жанра*, отв. ред. Д.Н. Медриш, Волгоград 1976, с. 3–34; W. Kowalczyk, *Proza Mikołaja Karamzina. Problemy poetyki*, Lublin 1985; Ł. Kusiak-Skotnicka, *Uwagi o poetyce „Listów podróżnika rosyjskiego” Mikołaja Karamzina*, „Slavica Wratislaviensia” 1985, XXXIII, s. 3–16; Т.А. Алпатова, *Взаимодействие прозы и поэзии в художественной системе „Писем русского путешественника” Н.М. Карамзина*, (в:) *XVIII век: судьбы поэзии в эпоху прозы. Сборник научных работ*, отв. ред. Н.Т. Пахсарьян, Москва 2001, с. 184–197.

⁵⁵ Е.А. Краснощекова, *„Фрегат Паллада”: „путешествие” как жанр (Н.М. Карамзин и И.А. Гончаров)*, „Русская литература” 1992, № 4, с. 12–30; Л.А. Сапченко, *„Письма русского путешественника” Н.М. Карамзина и „Усыпальница без праха. Записки сентиментального созерцателя” Л. Бежина*, (К вопросу о карамзинских традициях в современной русской прозе), „Карамзинский сборник”, ч. 1, *op. cit.*, с. 123–127; И.В. Банах, *„Странник” Вельтмана и жанр сентиментального путешествия*, (в:) *Взаимодействие литератур...*, *op. cit.*, с. 59–65.

Bodźcem do podejmowania studiów nad *Listami podróżnika rosyjskiego* stawały się często jubileusze związane z Karamzinem⁵⁶. W dwusetną rocznicę jego urodzin opublikowano okolicznościowy tom z serii „XVIII век” z pracami uczestników konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Literatury Rosyjskiej AN ZSRR w Leningradzie 6–7 grudnia 1966 roku⁵⁷. Z okazji dwieście trzydziestej rocznicy urodzin pisarza i sto siedemdziesiątej rocznicy jego śmierci ukazał się w Uljanowsku pierwszy tom z serii „Карамзинский сборник”⁵⁸; najwięcej materiałów na temat *Listów podróżnika rosyjskiego* zawierają tomy z lat 1997 i 1998. Osobne miejsce zajmują publikacje okolicznościowe z XIX wieku⁵⁹.

Podróż z Petersburga do Moskwy należy do najczęściej i najszerzej omawianych dzieł osiemnastowiecznej prozy rosyjskiej. Poza względami merytorycznymi zadecydowała o tym opinia „dzieła rewolucyjnego”, stworzonego przez „pierwszego rosyjskiego rewolucjonistę”. Odrzucenie „klucza politycznego” pozwoliło (co pokazuje m.in. tom z 2001 roku⁶⁰) na dokonanie w badaniach nad Radiszczewowską podróżą sentymentalną wielu przewartościowań i rewizji oraz wprowadzenie do nich nowych ujęć i kontekstów interpretacyjnych.

Najwcześniejszy etap zainteresowania *Podróżą z Petersburga do Moskwy* należy wiązać z działalnością synów pisarza, Nikołaja i Pawła. W ich szkicach o życiu i twórczości Radiszczewa, wydanych pod wspólnym tytułem w 1959 roku, omówienie jego dokonań literackich ustępuje jednak miejsca odtworzeniu drogi życiowej⁶¹.

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w pracach L.I. Kułakowej, J.G. Sality i W.A. Zapadowa⁶², D.S. Babkina⁶³ i A.G. Tatarincewa⁶⁴, pomyślanych – na co wskazują ich tytuły – jako próby oświecenia poszczególnych okresów w życiu Radiszczewa. Obok biografii nie przechodzi obojętnie żaden badacz jego podróży sentymentalnej.

Odwrotne proporcje – ograniczenie faktów biograficznych na rzecz przedstawienia pisarstwa Radiszczewa – zostały przyjęte w całościowych syntezach życia i twórczości prozaika. W monografiach tych – L.I. Kułakowej⁶⁵, D.S. Babkina⁶⁶ czy A.I. Starcewa⁶⁷ – *Podróż z Petersburga do Moskwy* poświęcono od-

⁵⁶ Zob. o tym: И. Павлова, *Три юбилея Н.М. Карамзина*, „Отчизна” 1991, № 10–12, с. 50–52.

⁵⁷ „XVIII век”, Сб. 8 (Державин и Карамзин в литературном движении XVIII–начала XIX века), Ленинград 1969.

⁵⁸ „Карамзинский сборник” (Творчество Н.М. Карамзина и историко-литературный процесс. Сборник статей), отв. ред. С.М. Шаврыгин, Ульяновск 1996.

⁵⁹ Zob. m.in.: Д.Н. Анучин, *Столетие „Писем русского путешественника”*, Москва 1891.

⁶⁰ А.Н. Радищев: исследования и комментарии. Сборник научных трудов, под ред. М.В. Строганова и С.А. Васильевой, Тверь 2001.

⁶¹ *Биография А.Н. Радищева написанная его сыновьями*, подготов. текста, статья и примеч. Д.С. Бабкина, Москва – Ленинград 1959.

⁶² Л.И. Кулакова, Е.Г. Салита, В.А. Западов, *Радищев в Петербурге*, Ленинград 1976.

⁶³ Д.С. Бабкин, *Процесс А.Н. Радищева*, Москва – Ленинград 1952.

⁶⁴ А. Татарицев, *Радищев в Сибири*, Москва 1977.

⁶⁵ Л.И. Кулакова, А.Н. Радищев. *Очерк жизни и творчества*, Ленинград 1949.

⁶⁶ Д.С. Бабкин, А.Н. Радищев. *Литературно-общественная деятельность*, Москва – Ленинград 1966.

⁶⁷ А.И. Старцев, *Радищев. Годы испытаний*, Москва 1990. Por.: *idem*, *Университетские годы Радищева*, Москва 1956; *idem*, *Радищев в годы „Путешествия”*, Москва 1960.

dzielne rozdziały. Do najczęściej rozpatrywanych w nich kwestii należą zawartość ideowa oraz problemy kompozycji i stylu, a także kształt artystyczny, wymowa i rola dwóch jej części, ody *Wolność* i *Słowa o Łomonosowie*.

Tło, na którym umieszcza się *Podróż z Petersburga do Moskwy*, stanowią – poza biografią Radiszczewa – epoka jej powstania oraz poglądy pisarza na poszczególne zagadnienia, w mniej lub bardziej widoczny sposób wyrażone na kartach dzieła. Pierwsze rozwiązanie przyjął w swej monografii Władimir Orłow, rozpatrujący związki *Podróży z Petersburga do Moskwy* z myślą oświeceniową oraz wpływ pisarstwa Radiszczewa na literaturę pierwszej połowy XIX wieku⁶⁸, a także Grigorij Makogonienko w monografii o „Radiszczewie i jego czasach”⁶⁹. Drugą grupę tworzą publikacje na temat poglądów ekonomicznych, społeczno-politycznych, pedagogicznych, filozoficznych prozaika, nawet – wchodząc w szczegóły – jego sądów o antropologii, historii, wojskowości. Wiele z tych pozycji – częstokroć pisanych przez nieliteraturoznawców – ma charakter okolicznościowy, związany z rocznicami wydarzeń z życia i twórczości Radiszczewa.

Początek bardziej szczegółowych badań nad *Podróżą z Petersburga do Moskwy* przypada na trzy początkowe dziesięciolecia XX wieku, obfitujące w tomy studiów o tym dziele, często opatrzone aneksami z materiałami źródłowymi. W okresie tym wydano studia W.P. Siemiennikowa, a spośród pozycji zbiorowych – dwutomową edycję „materiałów do badań” podróży sentymentalnej Radiszczewa⁷⁰. Działalność badawcza Siemiennikowa koncentruje się na trzech zagadnieniach: genezie *Podróży z Petersburga do Moskwy*, kształcie tekstu dzieła w poszczególnych etapach powstawania oraz odzwierciedleniu w utworze (w tym w odzie *Wolność*) zapatrywań politycznych pisarza. Pierwszemu zagadnieniu – a w istocie przypuszczalnym związkom Radiszczewowskiej podróży sentymentalnej z *Fragmentem podróży do*** I*** T**** – poświęcone jest studium z 1916 roku⁷¹. Zawartość dwóch następnych prac – z lat 1922 i 1923 – koresponduje z treścią wspomnianego tomu zbiorowego z 1935 roku: studium Siemiennikowa o „nowym tekście” *Podróży z Petersburga do Moskwy*, oparte na porównaniu rękopiśmiennych wariantów dzieła z jego wydaniem z 1790 roku, można zestawzić z zamieszczonym tam wykazem rękopisów utworu i jego wydań⁷²; poglądom politycznym pisarza, stanowiącym obok genezy i wymowy ody *Wolność* główny temat Siemiennikowskich „szkiców i badań”⁷³, w tomie z 1935 roku poświęcone są artykuły M.W. Żyżki i J.L. Barskowa.

Do problemów podjętych przez Siemiennikowa i twórców zbioru materiałów z 1935 roku powracali wielokrotnie inni literaturoznawcy, potwierdzając

⁶⁸ В. Орлов, *Радищев и русская литература*, Ленинград 1952.

⁶⁹ Г.П. Макогоненко, *Радищев и его время*, Москва 1956.

⁷⁰ *Материалы к изучению „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева*, т. 1–2, Москва – Ленинград 1935.

⁷¹ В.П. Семенников, *Когда Радищев задумал „Путешествие”? („Отрывок путешествия в *** I*** T***” 1772 г. и „Путешествие из Петербурга в Москву” 1790 г.)*, Москва 1916.

⁷² *Idem*, *Новый текст „Путешествия из Петербурга в Москву” Радищева*, Москва 1922.

⁷³ *Idem*, *Радищев. Очерки и исследования*, Москва – Петроград 1923.

i uzupełniając ustalenia poprzedników albo podejmując polemikę z nimi. Bogatego opracowania, jak dowodzą przytoczone wcześniej przykłady, doczekały się poglądy społeczno-polityczne Radiszczewa oraz związki jego podróży sentymentalnej z *Fragmentem podróży do*** I*** T****; podobnie rzecz ma się z problemem rekonstrukcji etapów pracy pisarza nad dziełem i dziejów jego publikacji. Duże zasługi na tym polu położył Władimir Zapadow, spod którego pióra wyszła „tablica genealogiczna” redakcji i odpisów *Podróży z Petersburga do Moskwy*⁷⁴, wieńcząca długoletnie badania w tym zakresie prowadzone – z różnymi rezultatami – przez D.I. Anuczyna, L.I. Kułakową, G.I. Siennikowa, D.S. Babkina, M.G. Altszulliera⁷⁵, a także S.M. Babincewa, M.A. Rachmatullina i A.G. Tatarincewa⁷⁶. Dziejom wydania dzieła Radiszczewa są poświęcone artykuły A.G. Tatarincewa i A. Starcewa⁷⁷, a krąg jego pierwszych czytelników oświetlają artykuły K.W. Siwkowa i J.M. Łotmana⁷⁸. Nie zapomniano jednocześnie o kontynuowaniu – również rozpoczętych wcześniej – studiów nad wymową i kształtem artystycznym *Podróży z Petersburga do Moskwy*. Najsilniejszy związek z poprzednią grupą prac wykazuje monografia Jurija Kariakina i Jewgienija Plimaka, która łączy informacje o kolejnych redakcjach utworu z analizą wymowy jego poszczególnych fragmentów, a także umieszcza go w licznych kontekstach interpretacyjnych, wiążąc m.in. z pisarstwem zachodnioeuropejskim; autorzy dokonują przeglądu i oceny prac o Radiszczewie, często pole-

⁷⁴ В.А. Западов, *Работа А.Н. Радищева над „Путешествием”*. (Еще раз о проблемах радищевской текстологии), „Русская литература” 1970, № 2, с. 161–172; *idem*, *Пять загадок радищевской текстологии*. (Работа А.Н. Радищева над „Путешествием”), „Русская литература” 1981, № 2, с. 131–149.

⁷⁵ Д.И. Анучин, *Судьба первого издания „Путешествия” Радищева*, Москва 1918; Л.И. Кулакова, *К вопросу о тексте оды А.Н. Радищева „Вольность”*, „Известия АН СССР. Отделение литературы и языка” 1956, т. XV, вып. 2, с. 150–158; Л.И. Кулакова, *Из истории создания и судьбы великой книги*. (Новые материалы о Радищеве), „Ученые записки Ленинградского государств. педагог. института” 1956, т. XVIII, с. 5–25; Г.И. Сенников, *Проблема текста оды „Вольность” А.Н. Радищева и идейно-художественное своеобразие лирики*, „Ученые записки Карагандинского государств. педагог. института” 1962, т. III, вып. 1, с. 99–130; Д.С. Бабкин, *Проблемы радищевской текстологии*, „Русская литература” 1969, № 2, с. 95–97; М.Г. Альтшуллер, *Вновь найденный список „Путешествия из Петербурга в Москву”*, „Русская литература” 1969, № 2, с. 125–128. Пор.: Г. Шторм, *Потаенный Радищев. Вторая жизнь „Путешествия из Петербурга в Москву”*, Москва 1974.

⁷⁶ С.М. Бабинцев, *Новые ранние списки „Путешествия из Петербурга в Москву”, „XVIII век”*, Сб. 3, отв. ред. П.Н. Берков, Москва – Ленинград 1958, с. 540–544; А.Г. Татаринцев, *Неизвестная редакция „Путешествия из Петербурга в Москву”*, „Русская литература” 1970, № 4, с. 80–94; *idem*, *Последняя корректура „Путешествия из Петербурга в Москву”*, (в: *Вопросы русской и зарубежной литературы*, Пермь 1974, с. 33–36; М.А. Рахматуллин, *Неизвестный список „Путешествия из Петербурга в Москву”*, „Вопросы истории” 1980, № 6, с. 168–170.

⁷⁷ А.Г. Татаринцев, *Пути и судьбы книги Радищева*, „Русская литература” 1977, № 3, с. 77–86; А. Старцев, *О прижизненных изданиях Радищева*, „Вопросы литературы” 1984, № 1, с. 190–193.

⁷⁸ К.В. Сивков, *Читатели и распространители „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева в конце XVIII века*, „Исторические записки” 1952, № 40, с. 279–282; Ю.М. Лотман, *Неизвестный читатель XVIII века о „Путешествии из Петербурга в Москву”*, „Ученые записки Тартуского университета. Труды по русской и славянской филологии” 1963, VI.

mizując z poprzednikami⁷⁹. Niejako na przeciwnym biegunie pod względem doboru rozpatrywanych problemów znajduje się znana publikacja Lubow Kułakowej i Władimira Zapadowa. Ma ona postać komentarza do wybranych – kluczowych dla wymowy ideowej lub niezrozumiałych – zdań, fraz i pojedynczych słów z kolejnych rozdziałów Radiszczewowskiej podróży sentymentalnej, natomiast biografia pisarza oraz dzieje powstania i publikacji dzieła są traktowane jako coś dodatkowego i zostają ograniczone do minimum⁸⁰. Jeszcze inne sposoby omówienia *Podróży z Petersburga do Moskwy* wybierają Aleksander Tatarincew oraz Walerij Gunija: obaj zajmują się problemami poetyki, ale pierwszy omawia zastosowane w utworze zabiegi satyryczne oraz przedstawia poglądy Radiszczewa na istotę satyry i rolę śmiechu w dziele literackim⁸¹, a z kolei drugi porusza kwestie gatunku i zasad kompozycyjnych oraz koncepcji narratora i metod kreowania postaci⁸². Z połączeniem tych rozwiązań mamy do czynienia w pracach popularyzatorskich o życiu i twórczości Radiszczewa, przeznaczonych dla szerokiego kręgu czytelników.

Próbowanie kompleksowego przedstawienia podlegała nie tylko całość *Podróży z Petersburga do Moskwy*, ale także jej poszczególne części składowe. Oddzielnych opracowań doczekały się wśród nich rozdziały *Spasskaja Polest'* (L.W. Kriestowa⁸³) i *Chotiłow* (J. Bonamour⁸⁴), zgodnie uznawane przez badaczy za kluczowe fragmenty utworu, a także *Tosna* (G.N. Moisiejewa⁸⁵), *Podbierieżje* (A.A. Kostin⁸⁶), *Jedrowo* (N.K. Piksanow⁸⁷) i *Twer* (T. Gałczewa⁸⁸); jednoczesnej interpretacji kilku rozdziałów dokonali J.M. Łotman, A.K. Boczarowa i J.M. Nikiszow⁸⁹.

⁷⁹ Ю.Ф. Карякин, Е.Г. Плимак, *Запретная мысль обретает свободу. 175 лет борьбы вокруг идейного наследия Радищева*, Москва 1966.

⁸⁰ Л.И. Кулакова, В.А. Западов, А.Н. Радищев. „Путешествие из Петербурга в Москву”. Комментарий, Ленинград 1974.

⁸¹ А. Татаринцев, *Сатирическое воззвание к возмущению*, Саратов 1965.

⁸² В.А. Гунья, *Художественное своеобразие „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева (дискуссионные вопросы художественной формы)*, Тбилиси 1990.

⁸³ Л.В. Крестова, „Сон” в главе „Спасская Полесть” „Путешествия из Петербурга в Москву” Радищева, „Известия АН СССР. Отделение литературы и языка” 1957, т. XVI, вып. 4, с. 352–359.

⁸⁴ J. Bonamour, „Chotiłow” i „Wydropusk” w „Podróży z Petersburga do Moskwy” Radiszczewa, tłum. K. Matusiewicz, „Studia Rossica Posnaniensia” 1977, z. VIII, s. 3–17.

⁸⁵ Г.Н. Моисеева, *К пониманию идейного замысла „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева (глава „Тосна”), „XVIII век”, Сб. 13 (Проблемы историзма в русской литературе. Конец XVIII–начало XIX вв.)*, отв. ред. Г.П. Макогоненко и А.М. Панченко, Ленинград 1981, с. 185–191.

⁸⁶ А.А. Костин, *Композиция и проблематика главы „Подберезье” „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева*, (в:) А.Н. Радищев: русское и европейское просвещение, отв. ред. Н.Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 2003, с. 19–35.

⁸⁷ Н.К. Пиксанов, „Бедная Анюта” Радищева и „Бедная Лиза” Карамзина. К борьбе реализма с сентиментализмом, „XVIII век”, Сб. 3, op. cit., с. 309–325.

⁸⁸ Т. Гаłчеза, *О некоторых особенностях коммуникативной ситуации в главе „Тверь” („Путешествие из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева)*, „Болгарская русистика” 1990, № 5, с. 20–26.

⁸⁹ Ю.М. Лотман, *Из комментариев к „Путешествию из Петербурга в Москву”, „XVIII век”, Сб. 12 (А.Н. Радищев и литература его времени)*, под ред. Г.П. Макогоненко, Ленинград 1977, с. 29–39; А.К. Бочарова, *Опыт прочтения полемиического текста в „Путешествии из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева*, „Ученые записки Пензенского государственного педагогического института”,

Uwagę przyciągają także inne samodzielne części składowe *Podróży z Petersburga do Moskwy*, głównie oda *Wolność*, tradycyjnie rozpatrywana w świetle wydarzeń amerykańskich drugiej połowy XVIII stulecia⁹⁰, oraz zamykającą całość *Słowo o Łomonosowie*⁹¹.

Ostatnią grupę – najobszerniejszą i najbardziej zróżnicowaną pod względem metodologicznym i przede wszystkim tematycznym – tworzą szczegółowe studia problemowe. Radiszczewowska podróż sentymentalna jest przedstawiona w nich z punktu widzenia gatunku (N.I. Kowalewa, W.A. Gunija, N.O. Jegorowa⁹²), budowy i kompozycji (L.I. Kułakowa, A.G. Tatarincew, J.W. Stiennik i in.⁹³), poetyki i planu językowo-stylistycznego (A.P. Skaftymow, S.F. Jeleonski i in.⁹⁴), koncepcji postaci literackich, w tym ich realnych prototypów (A.G. Tatarincew, S.N. Trawnikow⁹⁵), powiązań z folklorem (N.W. Baranska, M.K. Azadowski, G.P. Makogonienko i in.⁹⁶), związków z filozofią

серия филологическая, 1972, т. 123, с. 3–79; Ю.М. Никишов, *Мудрость Радищева*, (в:) А.Н. Радищев. Исследования и комментарии..., с. 3–19.

⁹⁰ Н.Н. Болховитинов, *Россия и война США за независимость 1775–1783*, Москва 1976, с. 164–175; А.И. Старцев, *Ода Радищева „Вольность” и американская революция*, „Русская литература” 1987, № 2, с. 76–92; Г.И. Журавлева, *Риторические приемы в оде „Вольность”*, „Русская речь” 1990, № 3, с. 3–7.

⁹¹ И.З. Серман, „Слово о Ломоносове” и его место в „Путешествии из Петербурга в Москву”, (в:) *Проблемы изучения русской литературы XVIII века. Межвузовский сборник научных трудов, посвященных памяти профессора В. Западова*, отв. ред. Н.А. Буранок, Санкт-Петербург – Самара 2001, с. 222–231.

⁹² Н.И. Ковалева, *Жанровое своеобразие „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева. (Традиции и новаторство)*, (в:) *Проблемы изучения русской литературы XVIII века. От классицизма к романтизму*, вып. 1, Ленинград 1974, с. 98–106; В.А. Гунья, *О жанре „Путешествия из Петербурга в Москву”*, „Вестник Московского университета” 1975, № 4, с. 13–22; Н.О. Егорова, „Путешествие из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева и жанр симпозиума, (в:) *Жанры в историко-литературном процессе*, вып. 3, ред. Т.В. Мальцева, Санкт-Петербург 2005, с. 6–11.

⁹³ Л.И. Кулакова, *Композиция „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева (лекция)*, Ленинград 1972; А.Г. Татаринцев, *Проблема композиции в свете творческой истории произведения. „Путешествие из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева*, (в:) *Наследие революционных демократов и русская литература*, отв. ред. А.С. Бушмин, Саратов 1981, с. 334–344; Ю.В. Стенник, *Проблема композиции „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева*, (в:) *Скафтымовские чтения. Материалы научной конференции, посвященной столетию со дня рождения А.П. Скафтымова*. 23–28 октября 1990 г., Саратов 1993, с. 12–16.

⁹⁴ А.П. Скафтымов, *Статьи о русской литературе*, Саратов 1958, с. 77–103; С.Ф. Елеонский, *Из наблюдений над языком и стилем „Путешествия из Петербурга в Москву”*. К изучению художественного своеобразия книги А.Н. Радищева, „XVIII век”, Сб. 3, оп. cit., с. 326–342.

⁹⁵ А.Г. Татаринцев, *Прототипы героев „Путешествия из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева*, „Русская литература” 1972, № 1, с. 87–94; *idem*, А.Н. Радищев. Архивные разыскания и находки, Ижевск 1984, с. 111–148; С.Н. Травников, *Документальные истоки образа „Приятеля Ч...” в „Путешествии из Петербурга в Москву”*. (Новые материалы о П.И. Челищеве), (в:) *Художественно-документальная литература (история и теория)*. Межвузовский сборник научных трудов, Иваново 1984, с. 19–31.

⁹⁶ Н.В. Баранская, „Путешествие из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева и устное народное творчество XVIII века, „Известия АН СССР. Отделение литературы и языка” 1952, т. XI, вып. 5, с. 411–420; М.К. Азадовский, *Статьи о литературе и фольклоре*, Москва – Ленинград 1960, с. 175–184; Г.П. Макогоненко, *Радищев*, (в:) *Русская литература и фольклор (XI–XVIII вв.)*, Ленинград 1970, с. 409–429.

i literaturą zachodnioeuropejską, w tym z pisarstwem Raynala, Mably'ego i Marmontela (W.I. Moriakow, J.M. Łotman, D.M. Szarypkin⁹⁷), paraleli w innych literaturach narodowych (A.S. Mylnikow, R.N. Czanturiszwili⁹⁸), szeroko rozumianych (wpływ, recepcja itp.) powiązań z ówczesnymi i późniejszymi pisarzami rosyjskimi, w tym W.W. Kapnistem oraz A.S. Puszkinem (W.P. Gurjanow, D.S. Babkin, B.S. Miejlach, I.W. Niemirowski i in.⁹⁹). Należy wspomnieć też o tematyce biblijnej w prozie Radiszczewa, jednym z tych zagadnień, na które więcej uwagi zwrócono dopiero w ostatnich czasach¹⁰⁰.

Porównując badania nad podróżą sentymentalną z badaniami nad pozostałymi gatunkami literackimi, nie sposób nie dostrzec ich specyficzności, związanej zapewne ze swoistością samej czynności podróżowania. Sprawia to, że istnieje w nich większa niż w innych przypadkach potrzeba sięgnięcia do prac teoretycznoliterackich, wykorzystania ich jako swego rodzaju podbudowy i źródła stosowanej terminologii. Jako podbudowa mogą być też wyzyskane prace z zakresu kulturoznawstwa.

Niniejsza monografia ma stanowić w zamierzeniu autorki próbę całościowego opracowania gatunku podróży sentymentalnej w literaturze rosyjskiej¹⁰¹. Jej zasadniczy zrąb tworzą dwie części: pierwsza zawiera zarys szeroko rozumianego tła kulturowego i przede wszystkim literackiego podróży sentymentalnej, drugą wypełnia omówienie poszczególnych utworów literackich (każdego z osobna

⁹⁷ В.И. Моряков, *Из истории эволюции общественно-политических взглядов просветителей конца XVIII века. Рейналь и Радищев*, Москва 1981; Ю.М. Лотман, *Радищев и Маблы*, „XVIII век”, Сб. 3, *op. cit.*, с. 276–308; Д.М. Шарыпкин, *Радищев и роман Мармонтеля „Велизарий”*, „XVIII век”, Сб. 12, *op. cit.*, с. 166–182.

⁹⁸ А.С. Мыльников, *Иоахим Штернберг и чешские параллели к „Путешествию” Радищева*, „XVIII век”, Сб. 12, *op. cit.*, с. 183–198; Р.Н. Чангуришвили, *„Мое путешествие из Тифлиса в Петербург” Гр. Орбелиани, „Письма русского путешественника” Н.М. Карамзина и „Путешествие из Петербурга в Москву” А.Н. Радищева (сопоставительно-типологический анализ)*, (в:) *Литературное содружество народов СССР*, ред. О.А. Баканидзе и Г.И. Ломидзе, Тбилиси 1983, с. 142–150.

⁹⁹ В.П. Гурьянов, *Когда В.В. Капнист познакомился с „Путешествием” Радищева?* „Русская литература” 1968, № 1, с. 202; Д.С. Бабкин, *В.В. Капнист и А.Н. Радищев*, „XVIII век”, Сб. 4, *отв. ред.* П.Н. Берков, Москва – Ленинград 1959, с. 269–288; Б.С. Мейлах, *„Путешествие из Москвы в Петербург” Пушкина*, „Известия АН СССР. Отделение литературы и языка”, т. VIII, вып. 3, с. 216–228; И.В. Немировский, *Статья А.С. Пушкина „Александр Радищев” и общественная борьба 1801–1802 годов*, „XVIII век”, Сб. 17, *отв. ред.* А.М. Панченко, Санкт-Петербург 1991, с. 123–134.

¹⁰⁰ Е.Д. Кукушкина, *Библейские мотивы у А.Н. Радищева*, „Русская литература” 2000, № 1, с. 119–123.

¹⁰¹ Za podstawę posłużyły w większości wydania (przeważnie pierwsze) z przełomu XVIII i XIX wieku; one także stały się źródłem cytatów, przytaczanych – poza pojedynczymi sformułowaniami (wprowadzanymi w przekładzie własnym – M.D.) w języku oryginału. Wydania późniejsze – z XX wieku – zostały wykorzystane (z różnych powodów) m.in. w trzech przypadkach: *Mieszkańca przedmieścia* M.N. Murawiova, zamieszczonego w przygotowanej przez P.A. Orłowa w 1979 roku antologii opowieści sentymentalnych, *Listów podróżnika rosyjskiego*, wydanych w 1984 roku w serii „Литературные памятники”, oraz *Podróży z Petersburga do Moskwy*, wydanej (w tłumaczeniu polskim; przekład stał się tu też źródłem cytatów) w serii II „Biblioteki Narodowej” w 1954 roku.

albo większych grup), mające odsłonić rozmaite – dotychczas słabo uświadamiane – oblicza rosyjskiej podróży sentymentalnej. Całość uzupełnia przedstawienie – w niniejszych *Uwagach wstępnych* – stanu badań nad podjętym zagadnieniem oraz zawarte w *Zakończeniu* omówienie oczywistego (mimo rozlegania się w różnym czasie głosów krytyki) wkładu podróży sentymentalnej w rozwój literatury rosyjskiej.

Należy dodać, że oparte na przedstawionych założeniach studia nad rosyjską podróżą sentymentalną stanowią wycinek prac nad całym dorobkiem sentymentalizmu rosyjskiego, nastawionych w szczególności na badanie struktury genologicznej tego kierunku literackiego i miejsca zajmowanego w niej przez formy prozatorskie¹⁰². Za motto do nich mogą służyć słowa Borisa Ejchenbauma, że „już dawno pojawiła się potrzeba potraktowania tak zwanego sentymentalizmu [...] nie jako naiwnego światopoglądu, przygotowującego grunt pod romantyzm, lecz jako systemu literackiego, [...] bynajmniej nie naiwnego”¹⁰³, a także odpowiedź Jurija Łotmana na pytanie o wybór przełomu XVIII i XIX stulecia na przedmiot badań kulturoznawczych: „z jednej strony jest to dla nas czas dość bliski (cóż znaczy dla historii 200–300 lat?) i ściśle związany z naszym dzisiejszym życiem; jest to czas, gdy formowały się cechy nowej kultury rosyjskiej, kultury nowych czasów; z drugiej strony jest to czas na tyle odległy, że wiele zostało już zapomniane”¹⁰⁴. Jak wynika z przedstawionego przeglądu literatury przedmiotu, sugestie obu badaczy nie znalazły do tej pory wielu realizatorów.

¹⁰² Zob.: M. Dąbrowska, *Rosyjska opowieść sentymentalna przełomu XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2003.

¹⁰³ Б.М. Эйхенбаум, *Предисловие*, (в:) *Русская проза...*, *op. cit.*, s. 7.

¹⁰⁴ Ю.М. Лотман, *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII–начало XIX века)*, Санкт-Петербург 1997, s. 14.

